

A PÁLYÁZAT MINT JELENSÉG A KÉSŐ HISTORIZÁLÓ ÉPÍTÉSZET KORÁBAN¹

SZÉKELY MÁRTON* – MARÓTYZ KATALIN**

*PhD-hallgató. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3. K II. 82.
E-mail: szekely.marton86@gmail.com

**PhD, egyetemi adjunktus. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék,
1111 Budapest, Műegyetem rkp. 3. K II. 60. Tel.: (+36-1) 463-1330. E-mail: mkata@eptort.bme.hu

Az építészeti tervpályázatok története Magyarországon a XIX. század közepén kezdődött, és az első világháborúig folyamatos fejlődést tapasztalhatunk. A kiegyezés környékének jelentős tervversenyeit korábban már kutatták, azonban a késő historizmus évtizedeiben megszorodó pályázatok közül mind-
eddig csak néhányról született részletes elemzés. Tanulmányunk célja az Ybl Miklós halálától az I. világháborúig terjedő korszak pályázati eseményeinek összefoglalása, melyhez elsődleges forrásunk a korabeli szaksajtó volt. Az 1890–1920 közötti évek pályázati témájú sajtómegjelenéseinek összesítésével készült adatsorok alapján mutatjuk be a korszakbeli tendenciákat és a kiemelt figyelmet keltő pályázatok sorát. A XX. század első éveiben rohamosan fejlődő nyomdatechnikának köszönhetően nagy mennyiségű meg nem épült pályatervet ismerünk a korszakból, melyek – a megvalósult tervek mellett – tovább árnyalhatják ismereteinket a századforduló építészetéről. A hazai szakmai érdekképviselet úttörője, a Magyar Mérnök és Építész Egylet (1867–1944) működése során mindvégig legfontosabb feladatai között tartotta számon a pályázatok ügyét, s a szervezet által jegyzett dokumentumok értékes, új adalékokkal szolgálhatnak a szaktörténet számára.

Kulcsszavak: historizmus, késő historizmus, tervpályázat, építészeti pályázat, építészettörténet, századforduló, XIX. század második fele, Magyar Mérnök és Építész Egylet

1. BEVEZETÉS

A tervpályázat eszmei célja, hogy a legfrappánsabb építészeti gondolat győzedelmeskedjen egy adott feladat megoldása során. Az építészeti tervpályázatok vitathatatlanul a szakma fontos, reprezentatív eseményei közé tartoznak, a versenyhelyzet különleges körülményeket teremt, jelentőségük így túlmutat a megvalósulást lehetővé tevő (engedélyezési, kiviteli, megvalósulási) terveken. A pályaművek a szakma és társadalom felé is reprezentatív céllal készülnek, egymással összevetve többet mondanak az utókor számára; nem pusztán egy-egy konkrét épület megvalósulásának kottái, hanem a mindenkori építészeti gondolkodás és tervezési módszertan hiteles lenyomatai az építészeti írás szövegei mellett. A pályázati dokumentumok különösen beszédesek az építészeti gondolkodás fejlődésének szempontjából, de a pályázatok történetének következetes feltárása ma még hiányzik a magyar építészet-

¹A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

történeti írásból. A szakmatörténet eme szelete arra is használható, hogy újfajta szempontrendszerrel adjon egyes építészeti korszakok behatóbb tanulmányozásához. A XIX. század építészetének tárgyalása hagyományosan stílustörténeti szempontú, többnyire még napjainkban is.

A kutatásunk fókuszában álló, a század végén és a századfordulón virágzó késő vagy más néven stíluskeverő historizmus sokáig erős kritikákat kapott.² E kritikák mind a megelőző, mind a következő korszakokhoz képest alacsonyabbra értékelték ezt az irányzatot, ezért a mai napig kevésbé kutatott korszaknak számít, bár az ezredforduló óta szaporodó irodalom egyre mélyebben feltárja értékeit.³ Úgy véljük, a Magyarországon széles körben éppen ebben a korszakban elterjedő pályázati jelenség beható vizsgálata új szempontokat kínál az 1880-as években kisarjadó, a második világháborúig túlélő stíluskorszak építészetének jobb megértéséhez.

2. ELŐZMÉNYEK

A nyugati világ építészetének történetét végigkísérte a tervezők és tervek versenyztetése. Általában különleges helyzetben: reprezentatív építkezések során, illetve addig nem látott technikai kihívások megoldásának keresésekor fordult elő, hogy több alkotó egyéni választát összevetve, a legjobbnak gondolt koncepciót választották és annak szerzőjét bízták meg a megvalósítással. Már az ókortól a kora újkorig terjedő időszakból ismerünk tervversenyeket,⁴ de ezek még nem tekinthetők a modern kori pályázatok közvetlen előzményeinek. Noha a versenyzés és a pályaművek összemérése már megjelenik, a modern pályázatok alapvetően *polgári* szemlélete teljességgel hiányzik, pusztán a megbízó igényeit próbálják kielégíteni.⁵ A korszerű pályázat ellenben intézményes keretek közt próbál lehetőséget teremteni az építész tervezők számára a nyílt versenyzésre.

A tervpályázat eme demokratikus ideája a felvilágosodás korában született meg, az első mai értelemben vett építészeti pályázatok a XVIII. század végi polgári forradalmak után jelentek meg. Az első nyílt nemzetközi pályázatokat a haladó országokban hirdették meg, ezek közt is élen járt az Egyesült Államok, ahol az új szövetségi

²A nemzeti formanyelv megalkotására törekvő irányzatokkal, majd a modernizmussal való összehasonlítás eredményeként. Fülep Lajos: *Európai művészet és magyar művészet. Nyugat 11 (1918) 6*; Bierbauer Virgil: *Két korszak mezsgyéjén*. In: *Az 50 éves Vállalkozók lapja. Jubileumi albuma 1879–1929*. Szerk.: Lakatos Mihály. Budapest 1930. 115–121.

³Ennek tanúbizonysága a nemrég megjelent korszak-összefoglaló is: *A magyar művészet a 19. században*. Szerk.: Sisa József. Osiris Kiadó, Budapest 2013.

⁴Például az athéni Parthenon vagy a firenzei dóm kupolája, de számos képzőművészeti verseny is megemlíthető előzményként.

⁵A firenzei dóm kupolájának esetében az építetők csak azért hirdettek versenyt, mert az addig a megbízást birtokló mesterek között – a céheken belül – öröklött szaktudás nem volt elegendő az új léptékű probléma megoldására, tehát a verseny célja nem a legjobb építészeti megoldás tervezőjének megtalálása volt, hanem a kényszer szülte, miszerint a kérdést meg kell válaszolni, és akinek sikerül, az juthat a feladathoz szemben az addig megbízott mesterekkel.

főváros legfőbb középületeire írtak ki nyílt tervpályázatot. A Fehér Háza és a Kapitóliumra 1792-ben kiírt tervversenyek tekinthetők az első sikeres, „modern” pályázatoknak.⁶ Ezt követően az 1800-as évek elején a polgárosodott politikai berendezkedésű országokban sorra írtak ki nyílt pályázatokat, kezdetben a legjelentősebb reprezentatív középületekre, majd egyre szélesebb körben. Az egyes országok szakmai érdekképviseleti szervei igyekeztek szabályozni az új jelenséget, az Egyesült Királyságban a Royal Institute of British Architects 1872-ben adta ki első pályázati szabályzatát,⁷ Franciaországban 1864-ben,⁸ Poroszországban 1867-ben,⁹ Bécsben 1874-ben,¹⁰ Svájcban 1878-ban¹¹ alkottak szabályzatot a tervversenyekre.¹²

Ha sorra vesszük a századhoz tartozó legjelentősebb nyílt, nemzetközi, pályázatok – melyek nyomán meg is valósultak a tervezett épületek –, akkor elsőként a már említett Fehér házról és Kapitóliumról érdemes megemlékezni. Egy új ország, az Egyesült Államok, kormányzatának leendő jelképeit kívánta pályázatattal megterveztetni, ami egybevágott a fiatal állam demokratikus elköteleződésével. A puritán, klasszicista stílusú elnöki rezidenciát James Hoban,¹³ míg a Kongresszus palotáját William Thornton¹⁴ tervei alapján kezdték el építeni.¹⁵ Nem sokkal később Európa egyik első jelentős nemzetközi tervversenye a német klasszicizmus szellemében fogant Walhalla emlékmű 1817-es pályázata volt, melyet Leo von Klenze¹⁶ Duna-parti tájba jól illeszkedő terve nyert meg.

A század közepi gazdasági prosperitás nyomában a fejlett országokban előrehaladt a polgárosodás folyamata is, mely bázist jelentett a pályázati jelenség elfogadottá, sőt idővel elvárttá válásához. A kor egyik vezető hatalma – Nagy-Britannia – Londonban új, reprezentatív parlament felépítéséről döntött. 1835-ben pályázatot írtak ki a tervekre, melyet az Augustus Welby Northmore Pugin¹⁷ – Sir Charles Barry¹⁸ páros nyert, gótizáló romantikus tervével. E pályázat teret adott a viktoriánus korszak stíluseszmeinek versenyéhez; a klasszikus formákat alkalmazókkal szemben álltak azok a romantikus felfogást valló építészek, akik a középkori erkölcsökhöz való visszatérést tartották üdvösnek, s ennek építészeti eszközét a gótizálásban lát-

⁶ *Architectural competitions 1792–today*. Szerk.: Erik Mattie – Ceres De Jong. Benedikt Taschen, Köln 1994.

⁷ Angela Mace: *Architecture in manuscript, 1601–1996: A Guide to the British Library Manuscripts and Archives Collection*. Mansell 1998. 267.

⁸ Jeanne Laurent: *Arts et pouvoirs en France de 1793 à 1981. Histoire d'une démission artistique*. CIEREC, Saint-Étienne 1982. 69.

⁹ *Architectural competitions 1792–today*, i. m. 13.

¹⁰ Walter M. Chamostra: *Wettbewerbsordnung Architektur*. BIK-Verlags-Ges.m.b.H, Wien 2010. 7.

¹¹ *Építő Ipar* (a továbbiakban: *ÉPIP*) (1878) 103–104.

¹² A külföldi szabályzatokat az *ÉPIP* a magyar szakma számára publikálta is: (1878) 103; (1879) 298–299, 313–314, 336–337, az Österreichischer Ingenieur- und Architekten-Verein szabályzata: *ÉPIP* (1894) 192.

¹³ James Hoban (1755–1831) ír származású amerikai építész.

¹⁴ William Thornton (1759–1828) brit-amerikai tudós, festő, építész.

¹⁵ Az épületek hivatalosan 1800-ra készültek el. *Architectural competitions 1792–today*, i. m. 15.

¹⁶ Leo von Klenze (1784–1864) müncheni építész.

¹⁷ Augustus Welby Northmore Pugin (1812–1852) angol építész.

¹⁸ Sir Charles Barry (1795–1860) angol építész.

ták. Később, 1866-ban a legfelsőbb bíróság épületére is nyílt pályázatot hirdettek Londonban. Ekkor szintén gótizáló terv nyerte el a zsűri tetszését, az épület George Edmund Street¹⁹ tervei alapján valósult meg.²⁰

A század közepén Európa két tekintélyes fővárosa, Párizs és Bécs is átfogó városrendezési munkálatokba kezdett: Bécsben az új körút: a Ring megtervezésére 1858-ban nyílt, nemzetközi pályázatot hirdettek, Párizsban pedig Georges Eugène Haussmann²¹ közvetlenül bízta meg az új, széles sugárutakra szervezett utcahálózat megtervezésével. Mindkét rendezési tervben kiemelt pozícióba került az operaház, melyre mindkét esetben nyílt pályázatot írtak ki. A Bécsi Udvari Operaház tervezését az August Sicard von Sicardsburg²² – Eduard van der Nüll²³ tervezőpáros nyerte el egy szikár stíluszta neoreneszánsz tervvel. Párizsban többfordulós pályázatot rendeztek az operaházra, az első kör hét legjobbját hívva meg második fordulóra. Ezt végül az első fordulón ötödik helyezett Charles Garnier²⁴ fölöttébb expreszszív terve nyerte meg, melynek burjánzó ornamentikáját a reneszánsz és barokk elemek dinamikus egyensúlya határozta meg, megteremtve az úgynevezett Garnier-stílust.

Amszterdamban két jelentős pályázat is zajlott a korszakban. Az első az 1863-as Nemzeti Múzeum tervversenye volt, melynek eredményeként Petrus Josephus Hubertus Cuypers²⁵ gótikus és reneszánsz elemeket vegyítő, historizáló terve valósult meg.²⁶ Az amszterdami tőzsdepalota 1884-es pályázatán Hendrik Petrus Berlage²⁷ progresszív terve nyert, mely – formanyelvét tekintve – a századfordulós tendenciák egyik előfutárának is tekinthető.

Az 1871-ben egyesült Németország fővárosává váló Berlin egyik legfontosabb építészeti feladata az új szövetségi parlament épületének megtervezése volt, melyre a német állam 1872-ben nyílt nemzetközi tervpályázatot írt ki. A beérkezett 103 pályamű közül Ludwig Bohnstedt²⁸ kapta az első díjat, de az építkezés elmaradt.²⁹ Később, 1881-ben új pályázatot írtak ki a Reichstag épületére, ekkor már csak német építészek számára. A győztes – és megvalósult – terv szerzője Paul Wallot³⁰ volt.³¹

¹⁹George Edmund Street (1824–1881) angol építész.

²⁰Az épületet 1882-ben avatták föl.

²¹Georges Eugène Haussmann (1809–1891) francia politikus.

²²August Sicard von Sicardsburg (1813–1868) osztrák építész.

²³Eduard van der Nüll (1812–1868) osztrák építész.

²⁴Charles Garnier (1825–1898) francia építész.

²⁵Petrus Josephus Hubertus Cuypers (1827–1921) holland építész.

²⁶Az épület 1885-ben nyílt meg.

²⁷Hendrik Petrus Berlage (1856–1834) holland építész.

²⁸Ludwig Bohnstedt (1822–1885) német építész.

²⁹A pályázaton indult Steindl Imre is, díjazást vagy megvételt nem nyert, de pályaterve részben fennmaradt (Építészettörténeti Rajztár: 104023-104034). Steindl e pályázati munkájának összefüggéseiről bővebben: Székely Márton – Marótzky Katalin: Imre Steindl's Neo-Gothic approach in the Hungarian design competitions of the 1870's. *Architektúra & Urbanizmus* (2016) 1–2. 66–77.

³⁰Paul Wallot (1841–1912) német építész.

³¹A második világháborúban súlyosan sérült épületet Németország újraegyesítése után építették újjá, a rekonstrukcióra kiírt pályázaton győztes Norman Foster tervei szerint, kortárs üvegkupolával.

Széles társadalmi rétegeket megmozgató események voltak ekkoriban a világhiálítások, melyek közül az 1889-es párizsi fő attrakciója, a később világhírűvé vált Eiffel-torony tervezését nyílt pályázat³² útján nyerte a névadó tervező: Gustave Eiffel.³³ 1903-ban három nagy nemzetközi tervpályázat is lezajlott, és mindhárom egy előremutató, a legfrissebb trendeknek megfelelő terv győzelmével zárult. Bécsben a Postatakarékpénztár épületének pályázatán Otto Wagner³⁴ szecessziós terve, Stockholmban a városházáén Ragnar Östberg,³⁵ Helsinkiben pedig a pályaudvarén Eliel Saarinen³⁶ terve kapott első helyezést – és valósult meg.

A rövid kitekintést a hágai Békepalota 1905-ös tervpályázatával kell zárunk, amely a XIX. századi historizmus utolsó nagyszabású seregszemléje volt. A korszak divatos áramlatainak megfelelő századfordulós stílusú tervek mellett premodern és különféle historizáló koncepciókkal is találkozhatunk. Érdekes módon egy kifejezetten konzervatív – neoreneszánsz stílusú – elképzelés valósult meg, szerzője Louis-Marie Cordonnier³⁷ volt.

A legfontosabb korabeli magyar építészeti szaklap – az *Építési Ipar* – évfolyamait átlapozva úgy tűnhet, mintha itthon kevésbé foglalkoztak volna a nemzetközi pályázatokkal, hiszen csak szórványosan adtak tudósítást róluk.³⁸ Figyelembe véve azonban, hogy a ma ismert, korabeli építésztkönyvtárakban nemzetközi folyóiratok, pályázatok bemutató kiadványok, nyertes terveket bemutató publikációk is szerepelnek,³⁹ számolhatunk azzal, hogy a felsorolt nemzetközi eseményeket a szakma tájékozott része jól ismerhette.

3. A MAGYARORSZÁGI ÉPÍTÉSZETI PÁLYÁZATOK 1890-IG

Magyarország történetének első – mind ez ideig ismert – jelentős tervpályázata az 1844-es Országház-pályázat volt. A reformkor liberális légköre sarkallta a döntéshozókat nyílt nemzetközi pályázat kiírására – az akkor már szaporodó külföldi példákat követve. A határidőre összesen 41 pályamű érkezett be – számos külföldről –, ami akkoriban igen figyelemreméltónak számított.⁴⁰ A tervek bírálata sosem történt meg, azt az 1847/48-as országgyűlés kezdte volna meg, de a márciusi forradalom miatt ez

³² A pályázatot Eiffel régebbi ötlete alapján írták ki, megelőző tanulmányterveit is figyelembe véve, így nem meglepő, hogy ő nyerte el a megbízást.

³³ Gustave Eiffel (1832–1923) francia építész.

³⁴ Otto Wagner (1841–1918) osztrák építész.

³⁵ Ragnar Östberg (1866–1945) svéd építész.

³⁶ Eliel Saarinen (1873–1950) finn építész.

³⁷ Louis-Marie Cordonnier (1854–1940) francia építész.

³⁸ Például a Kaliforniai Egyetem nagyszabású tervpályázatának ismertetése, melyben látványosan kihangsúlyozták a lebonyolítás mintaszerepét. *ÉPIP* (1900) 155, 159.

³⁹ Marótyz Katalin: Wéber Antal könyvtára. *Építés – Építészettudomány* 34 (2006) 1–2. 87–112; Halmos Károly – Sebők Richárd: Hild József könyvtára: Rövid ismertetés és konkordancia. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 38 (2013) 57–115.

⁴⁰ Összehasonlításképp: a londoni parlament tíz évvel korábbi pályázatára 98 terv érkezett be.

elmaradt. A mai Erzsébet térre készült országháztervek nagy része elveszett, néhány tervlapot leszámítva csak leírások maradtak fent.⁴¹ Az ország politikai helyzetéből adódóan a pályázattörténet is csak évtizedek elteltével folytatódott.

A pályázati eljárás tényerésének kezdeti példája a debreceni színház esete.⁴² 1857-ben a város Ybl Miklóst⁴³ bízta meg állandó színházépület tervezésével, majd 1860-ban másik helyszínre rendelték terveket ugyancsak Ybltől. A végleges tervek készítése közben azonban a Színházi Bizottmány mégis pályázat kiírásáról határozott, melyre Ybl mellett Szkalnitzky Antalt⁴⁴ is meghívták. Ybl méltatlannak érezve a helyzetet, egyéb elfoglaltságaira hivatkozva visszalépett; így végül Szkalnitzky romantikus stílusú terve valósult meg.⁴⁵

A befejezetlen Országház-pályázat után majdnem két évtized elteltével a Magyar Tudományos Akadémia 1861-es pályázata meghívásos volt,⁴⁶ jelentős sajtóvisszhangja és építészeti jelentősége miatt különösen fontos a magyar pályázattörténetben. Erre első körben Ybl Miklóst és Henszlmann Imrét⁴⁷ hívták meg, de Szkalnitzky Antal is beadott egy pályaművet. Henszlmann volt a vezetője annak a befolyásos körnek, ami gótizáló épület mellett érvelt, ezen stílus eszmeiségét méltóbbnak találván a reprezentatív székházhoz. Ybl megígérte Henszlmannnak, hogy gótizáló tervet készít, de nem így tett: neoreneszánsz tervet adott be, melyet másnap visszavont. Az első kör eredményével elégedetlen építési bizottság új pályázatot írt ki, melyre meghívtak két neves külföldi építész: Friedrich August Stüler⁴⁸ és Leo von Klenzét. Stüler neoreneszánsz terve nyerte az első díjat.⁴⁹

Az 1844-ben elhamvadt ügyet folytatva 1861-ben a királyi palotában és a Nemzeti Múzeumban összeülő országgyűlés egyik első intézkedésként meghívásos pályázatot hirdetett ideiglenes országgyűlési épület terveire. E felhívásra Ybl Miklós, Mettelka, Ganz Ábrahám,⁵⁰ Kauser Lipót⁵¹ és Wieser Ferenc⁵² nyújtottak be terveket és költségvetést. A kiírás nem kötötte ki a helyszínt, sem az épület formáját, így a

⁴¹ A pályázatról és a tervek utóéletéről bővebben: Komárik Dénes: Az 1844-es Pesti Országháza tervpályázat. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 19 (1972) 251–281; Bibó István: Pollack Mihály Országháza-terve. *Művészettörténeti Értesítő* 22 (1973) 22–36; *Az ország háza: Buda-Pesti Országháza-tervek 1784–1884*. Szerk.: Verő Mária – Gábor Eszter. Szépművészeti Múzeum, Budapest 2000.

⁴² Természetesen többször előfordult, hogy meghívásos jelleggel több tervezőt is felkértek elképzeléseik bemutatására, a korai időszakban gyakran részletes tervezési kiírás nélkül.

⁴³ Ybl Miklós (1814–1891) magyar építész.

⁴⁴ Szkalnitzky Antal (1836–1878) magyar építész.

⁴⁵ Az épület 1865-ben nyílt meg, a történetéről részletesebben: Sisa József: Szkalnitzky Antal és Ybl Miklós – két építész pályafutásának kapcsolódásai. In: *Ybl Miklós építész 1814–1891*. Szerk.: Kemény Mária – Farbak Péter. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest 1991. 39–45.

⁴⁶ A pályázat és az épület történetéről részletesen: Kemény Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*. Osiris Kiadó, Budapest 2015.

⁴⁷ Henszlmann Imre (1813–1888) magyar művészettörténész, régész.

⁴⁸ Friedrich August Stüler (1800–1865) berlini építész.

⁴⁹ Az épület 1865-re készült el.

⁵⁰ Ganz Ábrahám (1815–1867) magyar iparmágnás.

⁵¹ Kauser Lipót (1818–1877) magyar építész.

⁵² Wieser Ferenc (1812–1869) magyar építész.

pályázók maguk választhattak az építési bizottság által megvizsgált helyszínek, illetve különböző szerkezeti megoldások⁵³ közül. Ybl három, Wieser két tervet is beadott, végül Lónyay Menyhért miniszterelnök⁵⁴ Wieser téglaszerkezetű tervét hagyta jóvá. Az építkezéshez akkor hozzá sem kezdtek, az 1865-ben összeülő országgyűlés által felállított építési bizottság új meghívásos tervversenyt hirdetett ki, meghívva Ybl Miklóst, Diescher Józsefet,⁵⁵ Szkalnitzky Antalt és Wieser Ferencet.⁵⁶ Ybl tervét fogadták el kivitelre, mely rövid idő alatt⁵⁷ el is készült a Sándor utcában, a Nemzeti Múzeum⁵⁸ tőszomszédságában.

A XIX. század 70-es éveig Magyarországon viszonylag kevés pályázattal találkozunk, legtöbbször meghívásos tervversenyekkel, a kiírások és a lebonyolítás sokszor ötletzerűnek tűnnek. A kiegyezést követő gazdasági konjunktúra és egyre növekvő volumenű építési tevékenység azonban kedvezett a pályázatok terjedésének és így az eljárás kimunkálásának is. Az építés szakma első, modern értelemben vett érdekképviseleti szerve Magyarországon – mely, mint látni fogjuk, a pályázati rendszer aktív támogatója lett – az 1867-ben alapított Magyar Mérnök Egyesület volt. Az Egyesület 1872-ben vette fel a Magyar Mérnök- és Építész Egylet (MMÉE) nevet, és ellátta a mai kamarai feladatokat egészen 1944-ig. Kezdetől fogva fő céljai között szerepelt a pályázatok ügyének képviselete, évente saját egyleti pályázatokat hirdetnek, tagjai gyakran vettek részt a bírálatokban. Hivatalos közlönyük, illetve mellékletei, a hazai építészeti szaksajtó történetének hajnalán úttörő jelentőségűek voltak.⁵⁹

Első, pályázatokat képviselő lépésüket 1872-ben tették meg, amikor az új műegyetemi épület leendő tervezőjének kiválasztása kapcsán Feszty Adolf⁶⁰ indítványozta, hogy az MMÉE intézzen felhívást a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez annak érdekében, hogy jelentősebb építkezéseknél, a korábbi szokásokkal szakítva, ne direkt megbízás során nyerjék el a munkákat az építészek, hanem legalább részlegesen vezessék be a nyílt pályázati rendszert. Ez is mutatja, hogy a nagyobb megbízásokat ekkor még többnyire közvetlenül kapták az építészek, ami a fiatal – jellemzően nyugat-európai tanulmányi tapasztalattal rendelkező – szakemberek tiltakozását és követeléseik megfogalmazását váltotta ki. A javaslat hosszas vitája során a támogatók⁶¹ a fiatal tehetségekre ható előnyöket emelték ki, míg ellenzői a tekintélyes szakmabeliek pozícióit féltve, azok esetleges, a pályázati versenyzéstől való

⁵³ A pályaművek között találunk fa-, vas- és téglaszerkezettel operáló tervet.

⁵⁴ Lónyay Menyhért (1822–1884) magyar politikus, Magyarország miniszterelnöke 1871-től 1872-ig.

⁵⁵ Diescher József (1811–1874) magyar építész.

⁵⁶ Perekházy Károly: Régi pesti képviselőház. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 15 (1963) 489–510.

⁵⁷ 1865 szeptemberében kezdtek az építkezést, 1866 áprilisában pedig már használatba is vette az Országgyűlés a kész épületet.

⁵⁸ A felsőház itt ülésezett a Múzeum dísztermében.

⁵⁹ *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (a továbbiakban: *MMÉE*), megjelent 1867–1944 között (1872-ig *Magyar Mérnök Egylet Közlönye* címen).

⁶⁰ Feszty Adolf (1846–1900) magyar építész, feltaláló, országgyűlési képviselő. 1882-ben az ő terve nyert a Foncière Biztosító Intézet bérházának nyílt tervpályázatán. A pályázatról bővebben: Székely Márton – Marótyy Katalin: Design Competition for the Foncière Palace, Andrassy Avenue, Budapest – A Pivotal Moment. *Periodica Polytechnica Architecture* 46 (2015) 1. 29–37.

⁶¹ Ney Béla és Weber Antal támogatták az indítványt. *MMÉE* (1872) 172.

elzárkózásával érveltek.⁶² Végül az Egyletnek nem sikerült egyértelműen támogató határozatot elfogadnia a szavazáson, de a felhívást elküldték az illetékes miniszternek. Bár a javaslatnak közvetlen hatása ekkor még nem volt, ez az első érdekképviseleti lépése annak a folyamatnak, mely a századfordulót jellemző – már jóval fejlettebb – pályázati kultúrához vezetett.

Néhány kevésbé jelentős épület hazai tervpályázata után fordulópontot jelentett, hogy az Operaház tervezésére 1873-ban nemzetközi, meghívásos pályázatot írtak ki. A kiírás konkrétan nevesítette az elvárt stílust: az itáliai ihletésű neoreneszánszt. Hat építésszt hívtak meg: Ybl Miklóst, Steindl Imrét,⁶³ Szkalnitzky Antalt Magyarországról, Linzbauer Istvánt,⁶⁴ valamint a Ferdinand Fellner⁶⁵ és Hermann Helmer⁶⁶ párost Ausztriából, Ludwig Bohnstedtet pedig Németországból. A megbízást szinte egyhangú, 7:1-es szavazati aránnyal Ybl nyerte. A pályatervet Ybl később többször is módosította, az épület 1884-ben készült el.⁶⁷ Ettől kezdve a pályázat fokozatos terjedését látjuk, a folyamat csúcspontja a korszakban az állandó országház ügye.⁶⁸ Az 1882-ben született kiírásra, mely nyílt és nemzetközi versenyt kívánt,⁶⁹ tizenkilenc⁷⁰ pályamunka érkezett be 1883 áprilisára. Az építési bizottság négy első díjat osztott ki, melyek közül végül Steindl Imre pályatervének megépítését szavazta meg a testület.⁷¹ E négy elsődíjas terv közül csak Steindl volt neogótikus stílusú,⁷² a másik három klasszikus, antik-reneszánsz formákból építkezett.⁷³ E pályázat jelentősége túlmutat önmagán; nem pusztán az ország – azóta is – legfontosabb épületének megjelenését döntötte el, hanem minden addiginál reprezentatívabb volt a korszak építészetét tekintve, és stílustörténetileg is meghatározó állomásnak tekinthetjük a korai és kései historizmus tervversenyei között a sorban.⁷⁴

⁶²A szakmában ez a situáció azóta is számos alkalommal feltűnik, az évtizedek múlásával a korábban pályázatokat támogatókat gyakran találjuk a közvetlen megbízásokat preferálók között. Mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy a pró és kontra érvek sem változtak sokat másfél század alatt.

⁶³Steindl Imre (1839–1902) magyar építész.

⁶⁴Linzbauer István (1838–1880) magyar építész.

⁶⁵Ferdinand Fellner (1847–1916) osztrák építész.

⁶⁶Hermann Helmer (1849–1919) osztrák építész.

⁶⁷Borsa Miklós – Tolnay Pál: *Az ismeretlen Operaház*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1984.

⁶⁸Egry Margit: *Az Országház*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1956; *Az ország háza: Budapesti Országháza-tervek 1784–1884*. Szerk.: Verő Mária – Gábor Eszter. Szépművészeti Múzeum, Budapest 2000; Csorba László: *Az Országház*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest 2001; Tihanyi Bence: *Az Országház*. Magyar Könyvklub, Budapest 2001; Sisa József: *Az Országház: történelmi séta*. Corvina Kiadó, Budapest 2013.

⁶⁹Sisa József: *Steindl Imre*. Holnap Kiadó, Budapest 2005. 106.

⁷⁰*Magyarország építészetének története*. Szerk.: Sisa József – Dora Wiebenson. Vince Kiadó, Budapest 1998. 229.

⁷¹Sisa József: *Steindl Imre*, i. m. 107.

⁷²Ekkor ünnepelte Magyarország az államalapítás 1000 éves évfordulóját, a kortársak egy része a nemzet történelmének legdicőségesebb korszakaként tekintett a késő középkorra, a gótika korára. Ezen befolyásos körök akarata érvényesült az elbírálás folyamata során.

⁷³A másik három elsődíjas terv szerzői: Hauszmann Alajos, Otto Wagner és a Schickedanz Albert – Freund Vilmos páros voltak.

⁷⁴Sisa József: *Steindl Imre*, i. m. 108–109.

A késő historizmus részletes, pályázati szempontú tárgyalását 1891-től kezdjük. Ybl Miklós halálának éve több szempontból is korszakhatárnak tekinthető. Egyrészt szimbolikus okokból, Ybl a stíluszista historizmus legbefolyásosabb hazai képviselője volt, aki tekintélyének köszönhetően a XIX. század 80-as éveire a szakmai közélet meghatározó, már-már egyeduralkodó egyéniségévé vált. Fontos szakmai tisztségeket is betöltött, ő volt a MMÉE Építészeti Szakosztályának elnöke, aktív szerepet vállalt a pályázatok előkészítésében és bírálásában is, a jelentősebb pályázati események szinte mindegyikére volt valamiféle befolyása. Halála után különféle pozícióin többen osztottak, nem egy személy lépett a helyébe, így az 1890-es évektől a hazai építészeti közéletet nagytekintélyű építészek⁷⁵ egyenrangú fellépése határozta meg. Ez a váltás egy stíluskorszakváltás időszakával, a stíluskeverő historizmus elterjedésével is egybeesett. Míg a tanulmány tárgyát képező korszak kezdő dátuma tehát 1891, végét 1920-ban határoztuk meg. Az első világháború és az azt követő gazdasági összeomlás miatt tíz évre gyakorlatilag leállt az építőipar Magyarországon, egyértelműen véget vetve egy periódusnak.

4. A PÁLYÁZATI KULTÚRA FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON 1891-TŐL 1920-IG

A szakmai érdekképviseleti szervek kulcsszerepet játszottak a pályázatok hazai meghonosodásának folyamatában, ezért ki kell emelnünk néhány momentumot az intézmény és az általa koordinált szaksajtó történetéből. Magyarországon a kiegyezés utáni megalakulásától kezdve a már említett MMÉE története szorosan összekapcsolódik a pályázati kultúra és intézményrendszer fejlődésével, a tervversenyek ügyét következetesen elsőként az Egylet igyekezett képviselni Magyarországon. Már a megalakulás utáni második évben kidolgozták az első pályázati szabályzatot,⁷⁶ de az 1890-es évekbeli publicisztikák a két évtizeddel korábbi viszonyokra visszatekintve azt mutatják,⁷⁷ hogy a gyakorlatban az építetők ezzel még kisebb mértékben éltek, mint azt az Egylet elvárta volna.⁷⁸ Az Egylet a pályázatok lebonyolításában is aktívan részt vett, leggyakrabban tagokat küldtek a bíráló bizottságokba, de sokszor kifejezetten az Egyletet kérték fel bírálatra. Ekkor bizottságot állítottak fel saját tagjaikból, vagy külső személyeket is bevonva. Bizonyos esetekben magát az Egyletet

⁷⁵Steindl Imre, Hauszmann Alajos, Alpár Ignác, Lechner Ödön, Schulek Frigyes, Czigler Győző.

⁷⁶A pályázati kérés folyamatosan az Egylet napirendjén volt, saját, belső pályázati szabályzatuk 1878-ban jelent meg – *ÉPIP* (1878) 48 –, első javaslatuk az általános szabályozásra 1879-ben született: *ÉPIP* (1879) 305–306.

⁷⁷Sterk János: Építőművészeti tervpályázatok. *ÉPIP* (1894) 257; Bauer Henrik: Építészeti versenyek. *MMÉEK* (1891) 52.

⁷⁸A korai időszakban az ügy szószólói az említett Feszty Adolf mellett Pártos Gyula, Ney Béla, Schwarczel Sándor és Kiss István voltak.

kérték fel tervezésre⁷⁹ vagy tervező ajánlására, ilyenkor természetesen inkább a nyílt pályázatot javasolták az építetőknek, akik az esetek többségében meg is fogadták e tanácsot.⁸⁰ Készséggel segítettek már a pályázati kiírások elkészítésében is, ha ilyen kérés érkezett; de gyakoribb eset volt, hogy a sikertelen pályázat után kértek tanácsot a megrendelők a kiírás korrekciójára, ami így számos esetben sikeres pályázatot eredményezett.⁸¹ Nem volt azonban mindig szükség az építetők megkeresésére: az Egylet néhány rendkívüli esetben maga szólította fel módosításra a kiírókat – méltánytalannak ítélve a kiírás egy vagy több paraméterét.⁸² Méltatták a sikeres pályázatok eredményét,⁸³ az Egylet saját székházában többször teret biztosított⁸⁴ a pályaművekből nyíló kiállításoknak is.

A pályázatok ügyének előlendítése céljából már 1877-től kezdve az MMÉE évenként egyleti pályázatokat írt ki. A kiírások témája igyekezett egyrészt a fiatal, referenciákkal és kapcsolati tőkével még nem rendelkező tehetséges építészeknek teret adni a kibontakozásra; másfelől úttörőként kívánt fellépni a legaktuálisabb szakmai kérdések megoldásában. Ezekben a pályázatokon csak tagok indulhattak. Kiírásuk, elbírálásuk és díjazásuk lebonyolításában az Egylet igyekezett mintaszerűen eljárni, így ezen pályázatok formája legalább olyan tanulságos volt, mint a tartalmuk.⁸⁵ 1882-től már minden évben több belső pályázatot is meghirdettek, külön kis- és nagypályázatot, melyek – nevükből adódóan is – a feladat léptéke szerint különültek el. 1891-től évente „Ybl-pályázat”-ot is hirdettek az elhunyt mester emlékére, ez mindig valamilyen különleges feladatot, gyakran emléktárgy tervezését foglalta magában. Az építőipar teljesítményének – különféle okokból történő – hullámszáma több válságidőszakot eredményezett a korszakban, ez új jelentőséggel ruházta fel az egyleti pályázatokat. Megrendelések híján így – legalább részben – feladatot tudott adni az építészeknek, és mozgásban tartotta a szakmai közéletet is. Ilyen periódus volt a századforduló drasztikus építőipari visszaesése (1899–1903), és ilyen funkciót töltöttek be az Egylet tervversenyei a válságos 1920-as években. A hagyomány egészen Magyarország második világháborús összeomlásáig tartott, az MMÉE utolsó egyleti pályázatát 1944-ben hirdette meg.

Sokatmondóak az egyleti pályázatok szabályzatai, melyek többszöri módosítása és kihirdetése végigkísérte az Egylet korszakbéli működését. 1891 után először

⁷⁹ Pl. a Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara épületére 1892-ben. Rosch Gábor: *Alpár Ignác építésze*. Enciklopédia Kiadó, Budapest 2005. 42–55.

⁸⁰ Legalábbis az általunk a sajtóból ismert esetek szemrevétele alapján elmondható. Pl. a kecskeméti takarékpénztár 1905-ben.

⁸¹ Pl. a balmazújvárosi zsinagóga 1903-as pályázata. *Vállalkozók Lapja* (a továbbiakban: *VL*) (1903) 5. 7.

⁸² Pl. a debreceni vármegyház díszterem-átalakításának 1901-es pályázata. *VL* (1901) 10. 8.

⁸³ Legnagyobb terjedelemben az *ÉPIP* és a *VL* foglalkozott pályázatrovataiban és gyakran vezércikkeiben is a témával.

⁸⁴ Pl. 1892-ben kiállították a New York palota meghívásos tervpályázatának pályaműveit – *ÉPIP* (1892) 34 –, illetve 1901-ben az Osztrák–Magyar Bank pályázatának terveit: *ÉPIP* (1901) 114.

⁸⁵ Marótyz Katalin: Ybl Miklós és az építészeti közélet – pályázatok a Magyar Mérnök- és Építészegyletben. *Ars Hungarica* 40 (2014) 4. 489–496.

1896-ban hirdették ki az új, kifejezetten egyleti pályázatokra vonatkozó szabályzatot, majd 1907-ben újra megjelenik a „Pályázatok eljárási szabályzata”.⁸⁶ Végül a korszakbéli utolsó – kereskedelmi miniszterhez intézett – felterjesztés után nem sokkal, 1912-ben publikálták újfent az egyleti tervversenyek szabályzatait – külön cikkben a kis- és a nagy-, illetve Ybl-pályázatokra vonatkozó előírást.⁸⁷ E szabályzatokat végigtekintve azt figyelhetjük meg, hogy a konkrét utasításokban nem volt lényegi változás, a szövegek célja inkább az volt, hogy emlékeztessen a legfontosabb formai körülmények ideális meghatározására. A pályázati szabályzatok szövegei alapvetően mindig tömörök és világosak voltak, néhány alapvető kulcskérdés tisztázásán túl nem kívánták túlzottan megkötni a résztvevők kezét.⁸⁸

1891-ben, Ybl halála után nem sokkal az Egylet felterjesztést tett a tervezőpályázatok ügyében a belügyminiszterhez, melyben általános jellegű kívánalmakat fogalmaztak meg.⁸⁹ Az Egylet a pályázat intézményének köztudatba emeléséhez újabb eszközeül használhatta a beadványokat. Arra utal a szöveg, hogy a tervpályázatok számát már bízatonak találják, de a lebonyolításuk mikéntje még sokszor nem ideális. A kiírók éppen a gondolatok szabad versengésének szabnak gátat azért, hogy nagy léptékű terveket és részletes költségvetést kérnek. Fontosnak tartották, hogy ne lehessen 1:200-as léptéknél részletesebb rajzokat kérni, és csak köbtartalom alapján számolt, egyszerű költségbecslés legyen beadandó.⁹⁰ A következő egyleti felterjesztést 1902-ben nyújtották be a kormányhoz, majd 1904-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. 1908-ban kereskedelmi miniszteri rendeletben⁹¹ szabályozták az építészeti tervpályázati eljárásokat, e rendeletet 1909-ben módosították.⁹² 1912-ben az Egylet újra felterjesztéssel élt, akkor már a kereskedelmi miniszterhez, melyből látható, hogy a szakmai szervezet igyekezett a kormányzaton belül megtalálni ügyének aktív pártfogóját, miután a belügyi, illetve a kulturális tárcáknál nem jártak sikerrel. E felterjesztés az 1908-as rendeletre hivatkozott, miszerint annak pozitív hatása, bár érezhető, a helyzetet javíthatná, ha – legalább a közigazgatási szféra által kiírt pályázatoknál – szigorúbban betartatnák a szabályzó rendeletet.⁹³ A felterjesztés

⁸⁶ Ebben leszögezték az olyan alapvetéseket, mint a már említett 1:200-as lépték. Meghatározták, mit kell tartalmaznia egy jó kiírásnak (program, határidő, díjazás, zsűritagok, eredményhirdetés határideje és a nyertes megbízására vonatkozó ígéret). Felsorolták, mikor milyen munkarészek kérhetőek be (pl. megszabták, milyen esetekben indokolt távlati vagy madártávlati kép előírása). Megfogalmazták, milyen okokból kell valakit kizárni (például nemcsak ha előírt munkarész hiányzott, hanem ha a pályázó a kiírásban nem szereplő munkarészt adott be!) – *ÉPIP* (1907) 301.

⁸⁷ *MMÉEK* (1912) 216, 790, 791.

⁸⁸ Az ebben való hitükről tanúskodhat a kritika is, amivel az Osztrák Mérnök- és Építészegylet pályázati rendjét tartják túlszabályozottnak. *ÉPIP* (1894) 192.

⁸⁹ *ÉPIP* (1891) 157.

⁹⁰ Bauer Henrik: Építészeti versenyek. *MMÉEK* (1891) 52.

⁹¹ 79049/1908. sz. kereskedelmi miniszteri rendelet.

⁹² Az 1908-as rendelet 12020. számú átírata. *Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője* (a továbbiakban: *MMÉEHÉ*) (1912) 351.

⁹³ *MMÉEK* (1912) 215.

nem volt hasztalan: a miniszter az Egyletnek küldött válaszában közölte, körrendeletet hirdetett ki a közigazgatásban, amiben a szabályzat minden pontjának betartására szólítja fel az illetékeseket.⁹⁴

A pályázatokról a korabeli szaksajtó tájékoztatót, a *Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye*, illetve mellékletei⁹⁵ mellett az első kifejezetten építészeti tárgyú szaklapok, melyek az 1870-es évek közepén indultak, elsőként a német nyelvű *Bauzeitung für Ungarn*,⁹⁶ majd az 1877-ben alapított *Építési Ipar*⁹⁷ jelent meg a paltán, mely rendelkezett külön tervpályázati rovattal,⁹⁸ ami igen széles körű képet ad számunkra a korszakban kiírt pályázatokról. Szinte bizonyos, hogy a hazai nyílt⁹⁹ pályázatok túlnyomó többsége szerepel ezekben a sajtóorgánumokban. Ezenkívül rendszeres tudósítást is adtak a pályázati eseményekről – a korszakban előre haladva egyre bővebben illusztrálva,¹⁰⁰ és szerkesztőségi tárcacikkekben foglalkoztak a tervversenyek általános problémáival is.¹⁰¹ Az Egyletchez közel álló lapokon kívül további hasznos forrást jelent az áttekintéshez a *Vállalkozók Lapja*,¹⁰² illetve a *Vállalkozók Közlönye* is.¹⁰³ Szemléletes számunkra a rövid életűnek bizonyult *Magyar Építőművészeti Pályázatok*¹⁰⁴ című kiadvány, mely 1894–1995 folyamán mindössze hat füzetrel jelent meg, deklarált célja volt iránymutatást adni a pályázatóknak és pályázóknak egyaránt. Az 1902-ben alakult Magyar Építőművészek Szövetsége¹⁰⁵ (MÉSZ) működésének második évétől *Magyar Pályázatok* címmel jelentetett meg folyóiratot. Már a címe is mutatja, hogy a periodika legfontosabb célja a tervpályázatokról való tudósítás volt, ami nem változott 1907 után sem, mikor a lap felvette a *Magyar Építőművészet* címet, s e néven jelent meg egészen 1944-ig.

⁹⁴ *MMÉEK* (1912) 351.

⁹⁵ Az *MMÉEHÉ* a *Közlöny* mellékleteként jelent meg 1882–1910 között.

⁹⁶ 1876-tól 1896-ig megjelenő német nyelvű, főleg budapesti épületekkel foglalkozó építészeti szaklap.

⁹⁷ 1887-től *Építő Ipar*, 1914-től pedig *Építő Ipar*, *Építő Művészet* címen jelent meg 1932-ig.

⁹⁸ A korszak elején a *pályázat* szó alatt alapvetően álláshirdetést értek, így a külön *tervpályázat*, illetve *tervező- vagy tervezési pályázat* kifejezéseket használták hivatalosan az építészeti tervverseny megjelölésére.

⁹⁹ A meghívásos pályázatokról jóval kevesebb információ áll rendelkezésünkre, mivel ezeket nem kellett meghirdetni nyilvánosan, és eredményükről is csak ritkán tudósítottak, a magánépítetők ez irányú tartózkodása a nyilvánosságtól a korszakban érzékelhetően csökkent.

¹⁰⁰ Nemcsak az érdeklődés, hanem a nyomdatechnika fejlődésével is párhuzamosan.

¹⁰¹ Ezeket leggyakrabban a főszerkesztő Ney Béla jegyezte.

¹⁰² 1879-től 1932-ig megjelent építészeti, építőipari hetilap, alcíme szerint a „Szállítási és építési vállalkozók féléhivatalos közlönye” volt. 1901-ben főszerkesztője Komor Marcell lett. Mellékleteként indult a később önállóult *Tér és Forma* című lap.

¹⁰³ 1895-től 1925-ig jelent meg, alcímében magát az építő-, szállító- és vállalkozó ágak szaklapjaként megjelölve.

¹⁰⁴ Szerkesztette: Sterk János.

¹⁰⁵ Baku Eszter – Csernus Éva: A Magyar Építőművészek Szövetségének története 1902–1948 között. *Építés – Építészettudomány* 40 (2012) 1. 113–134.

4.1. KIÍRÓK, ÉPÍTETŐK

A pályázat során a kiíró szükségszerűen a folyamat domináns szereplője. Alapvetően két csoportra oszthatjuk a tervversenyeket a kiírók szerint: magán- és középítési pályázatok. Magyarországon a XIX. század végén a kiírt, ismert pályázatok alig tizede vonatkozott magánépületre, ezek általában pénzügyi iroda- és bérházai voltak, a tervversenyek túlnyomó többségét állami középületekre hirdették meg. Ezekben az esetekben az építető – aki a pályázat kiírását jegyezte – maga az állam; az illetékes szakminisztérium, városi tanács, vármegye vezetősége, polgármester, vagy épp a megyei ispán volt. A jelentősebb közberuházásokat szinte mindig építési bizottság felállításával kezdték, ennek feladata volt a pályázat lebonyolításának koordinálása: a program összeállítása, a díjazás megállapítása, a kiírás meghirdetése, a bíráló bizottság felállítása, az eredmény kihirdetése. E módszer a korszak végére széles körben bevett gyakorlattá vált, középületek esetén a nyílt tervpályázat általánossá vált, míg a magánpályázatokon inkább a meghívásos rendszer dominált. Az építetők egy külön csoportjának tekinthetők az egyházak, melyek a kutatás által feltárt esetekben a nyílt pályázatot alkalmazták.

A pályázati kiírások tartalma és formája kulcsfontosságú a folyamat során, nem véletlen, hogy a szakma igyekezett a sajtóban ezzel újra és újra foglalkozni. Részletes tervezési program nem mindig állt rendelkezésre, összességében a kiírások pontossága igen változó színvonalú volt. A hirdetések során végigtekintve megállapítható, hogy a tervezők számára legegyszerűbb információk a határidő, a díjazás, és az építési költségplafon voltak. Ezek szerepeltetése jellemző a kiírásokban. Megfigyelhető, hogy e paraméterek ideális megállapítása esetén a pályázat sikeres tudott lenni, ilyenkor nagyságrenddel több terv érkezett be, mint egy rosszul megfogalmazott kiírás esetén.¹⁰⁶ Megfigyelve a méltatlankodó publicisztikákat, leginkább a rossz tervezési programot, a túl rövid határidőt és az elégtelen díjazást kifogásolták.

4.2. INDULÓK – RÉSZTVEVŐK

Nemzetközi tervpályázatok esetén lehetett a legszélesebb a résztvevők köre, ilyenkor az indulók személyére nem alkalmaztak megkötést.¹⁰⁷ Hazai pályázatoknál leggyakrabban a magyar állampolgárság volt a feltétel, az építész végzettség nem, az Egyesült Pályázatainak pedig természetesen csak a tagok indulhattak. Építészek és építőmesterek egyaránt rendre pályáztak, illetve éppen a korszakban különváló építészeti és mérnöki feladatkörök következményeképp a jelentős szerkezeti problematikájú pá-

¹⁰⁶ Például az 1892-es eszéki iskolapályázatra, a hasonló léptékű és jellegű pályázatokon ekkor megfigyelhető átlagosan 5–15 pályázattal szemben, 79 pályamű érkezett be; köszönhetően a jól sikerült pályázati kiírásnak. *VL* (1892) 47. 2. A bírálatról beszámoló cikk méltatja a lebonyolítás példás mivoltát, és megemlíti, hogy még külföldi pályázók is indultak. *VL* (1892) 51. 3.

¹⁰⁷ Az első világháború alatt előfordult, csak háborús szövetségesek számára meghirdetett pályázat, ezen tehát csak magyar, osztrák és német építészek indulhattak.

lyázatokon az építészek mérnökökkel társultak, ahogyan emlékműpályázatoknál képzőművészekkel, leginkább szobrászokkal együtt vettek részt a versenyben. A korszak folyamán induló pályakezdők közül életművük előrehaladtával több építész munkásságában is megfigyelhető a pályázatokon elnyert tervezési megbízások arányának fokozatos növekedése.¹⁰⁸

4.3. PÁLYÁZATI FORMÁK

Az építészeti pályázat két alapvető eljárási variációja a nyílt és a meghívásos forma, melyek közül mindkettő alkalmazására látunk példákat a korszakban. Az általános középítési feladatok esetében szükségesnek tartották a nyílt pályázatot – legalábbis első körben. Meghívásos tervverseny kiírására jellemzően két esetben folyomottak. Egyfelől, ha egy megelőző nyílt pályázat eredménye nem volt egyértelmű, ilyenkor második kört írtak ki, melyre az első forduló sikerültebb terveinek szerzőit hívták meg. Ez a többlépcsős pályáztatás már a XIX. században jellemző volt, de sosem előre eltervezett módon, mindig az első forduló eredményének ismeretében, ad hoc határoztak a második körről, tehát elmondható, hogy a gyakorlatban ismerték és alkalmazták a többlépcsős formát, belátva annak előnyeit, mégsem vált gyakorlattá az előre tervezetten több fordulós pályázatok kiírása. Másrészt jellemzően a magánépítetők voltak, akik inkább már egy előzetes szűrőként élve a lehetőséggel hívták meg építészeket – így épültek a bankok és a biztosítótársaságok székházai, a magántulajdonú középületek.

Egyértelmű, hogy a pályázatok titkosak voltak,¹⁰⁹ a jeligés boríték mellékelése a kiírások jó részében szerepel – összhangban a pályázat lényegével.¹¹⁰ Ezáltal a névaláírási pályáztatás csak különleges esetben jött szóba, illetve mikor a kiírók nem voltak teljesen tisztában a tervverseny elvi követelményeivel; számos esetben a névaláírás megkövetelése által kiváltott tiltakozás késztette gyors korrekcióra az építetőköt.¹¹¹ A jeligés borítékokat csak a díjazott vagy megvásárolt tervek esetében nyitották fel, így nem sértve a – kiírásban is ígért – titkosság elvét.¹¹²

¹⁰⁸ Pl. a Girgl–Korb építészpáros, Medgyaszay István, Alpár Ignác és a Komor–Jakab páros életműveiben.

¹⁰⁹ Az egyéb történelmi folyamatokkal párhuzamosan a titkos-jeligés pályázati gyakorlat 1956 után szűnt meg. Urbán Erzsébet – Vukosavljev Zorán: Árkay Bertalan templomépítészete a második világháború után. *Architectura Hungariae* 15 (2016) 1. 1–36.

¹¹⁰ Például a lipótvárosi zsinagóga pályázati hirdetményében 1898-ban, *VL* (1898) 8. 8 vagy a fűzesgyarmati református iskola 1910-es pályázatának kiírásában, *ÉPIP* (1910) 242.

¹¹¹ Többek közt például a debreceni városháza átalakításának pályázata 1894-ben, *ÉPIP* (1894) 288, illetve a hódmezővásárhelyi szálloda versenye 1899-ben, *VL* (1899) 38. 2.

¹¹² Ismerünk híradást arról, hogy a bírálóbizottság jelenlétében semmisítették meg a feloldatlan jeligék borítékjait: balmazújvárosi városháza pályázata 1902-ben. *VL* (1902) 28. 3.

4.4. A LEBONYOLÍTÁS

A megbízó által életre hívott építési bizottság feladatai közé tartozott – legtöbb esetben – a pályázat kiírása, bár általában a hirdetményt valamilyen hatóság vagy hivatalos személy jegyezte aláírásával. Kisebb projekteknél a koordináló-ellenőrző szerepet maga a városi tanács vagy az építető intézmény igazgatósága végezte. A pályaművek beérkezése után azonban ritkán végezte maga a kiíró a bírálatot, bíráló bizottságot hoztak létre. Ebbe két körből válogatták be a tagokat, az egyik az építészeti minőség érdekében független építész szakemberek csoportja volt, míg a másik az építető érdekeit képviselő hivatalos személyek. Alapvetően ennek a két csoportnak az egyensúlyán múlt egy-egy pályázat bírálatának sikeressége, ha egyik vagy másik szempont felülkerekedett, akkor jellemzően az eredmény nem elégtette ki a szereplőket.¹¹³

Rendszeresen előfordultak visszasságok, melyek több esetben is botránnyá fajultak, amikor a szakmai viták a szélesebb közvélemény elé kerültek; ezek emlékeztete gyakran túlnőtt önmagán, városi legendákat szülve.¹¹⁴ E botránnyok legfőbb okai a szabályzatok hiányosságai vagy épp be nem tartása voltak; a konfliktusok a versenyző tervezők és a leendő megbízó építetők közti érdekellentétből fakadtak. Nagy vihart kavart például a New York palota 1891-es meghívásos pályázata, ahol a nem nyertes pályázók – és támogatóik – kritizálták a bíráló bizottságot, amelynek egyetemi praxissal rendelkező tagjai és a szintén egyetemi kötődésű pályázók között összejátszást feltételeztek a „magánépítész” indulók rovására.¹¹⁵ Az Erzsébet királyné emlékművére kiírt pályázatokon az váltott ki botránnyokat, hogy a nagy társadalmi elvárás, a bőkezű adományokból összeállt túl magas költségkeret a tervezési folyamat béklyójává vált, a szoborterv városrendezéssé nőtte ki magát, ami-be végül belebukott a beruházás. Végül csak az első világháború után készült el az emlékmű.¹¹⁶

Folyamatosan feszültséget okozott a dualizmus korszaka alatt a színháztervezések ügye. A hazai építészszakma ellenszenvét váltotta ki a bécsi Helmer és Fellner építészpáros, akik kifejezetten színházépületekre specializálódva, minden esetben rövid határidővel és a hazai versenytársaknál olcsóbban vállalták a tervezést, ezzel gyakorlatilag teljesen kiszorítva a magyar építészeket a teátrumok tervezésének piacáról.

¹¹³ Például a rozsnói zsinagóga esete, ahol a sajtó a gyülekezet túlzott befolyását tette szóvá a pályázat elbírálásában. *VL* (1892) 15. 2.

¹¹⁴ Például az Országház 1882-es pályázatán a négy egyenrangú első díj kiosztását érthette félre a közvélemény, ugyanis máig tartja magát a hiedelem, miszerint a Parlamenttel szemközt álló két épület, a Kúria (Hauszmann Alajos, 1896) és a Földművelésügyi Minisztérium (Bukovics Gyula, 1885) az Országház pályázatának 2. és 3. helyezett tervei szerint épültek.

¹¹⁵ Vadas Ferenc: *Építészettörténeti tudományos dokumentáció a Szentháromság téri volt pénzügyminisztérium épületéről*. 1998.

¹¹⁶ Székely Márton – Maróty Katalin: Erzsébet királyné budapesti emlékművének pályázatai 1890–1920. *Architectura Hungariae* 14 (2015) 2. 37–50.

Az osztrák tervezőpáros heves bírálatokat váltott ki a magyar építészeti közéletben, hiszen a színházpályázatokat többnyire ők nyerték – a magyar szakma szerint nem mindig megérdemelten.¹¹⁷ A korabeli szaksajtóból kitűnik, hogy a pályázatok lebonyolításának tisztasága milyen neuralgikus pont volt a szakma számára. Ahogy később, már ekkor is a nyugati orientáció jellemezte a mintakeresést: a nyugat-európai országok pályázati kultúrájának vélt fejlettségére rendszeresen utaltak.¹¹⁸ A témára reflektált egy cikksorozat 1908-ban, melyben külföldi botrányokat tártak a magyar olvasók elé, avval a felhanggal, hogy még az amúgy idealizált nyugaton sem minden tökéletes, és a tervpályázatokon ott sem ismeretlenek a visszasságok.¹¹⁹

4.5. A PÁLYATERVEK NYILVÁNOSSÁGA

A pályázatok tervanyagainak sorsa legtöbb esetben igencsak hányatott. Mivel a pályázat lezárulta után a nem díjazott terveket igyekeztek visszaszolgáltatni a pályázóknak, vagy legalábbis visszavételre felszólították őket, a pályamunkák sorsa tervezőjük gondosságán múlt, ami igen változó volt, és az anonimitás miatt néhol a tervező azonosítása is kérdéses. A század végéig egy-egy pályázat teljes tervanyagát egyben csak a kiállításokon láthatta a nagyközönség,¹²⁰ de ekkor még nem dokumentálták a pályamunkákat, így legtöbb esetben a századfordulóig csak leírásokból alkothatunk némi képet ezek építészeti minőségéről. A sajtó csak a XX. század elején kezdte következetesen a pályázatok tervanyagának teljességre törekvő publikálását, az ez előtti pályatervek legfeljebb a tervező hagyatékában lelhetők fel, ott is csak szerencsés esetben. Ahogy az 1900-as évek elejétől a nyomdaipari fejlődésnek köszönhetően széles körben és nagy mennyiségben kezdtek közreadni terveket, láthatólag csökkent a kiállítások fontossága, melyek az 1890-es években még jóval jelentősebb eseményeknek számítottak.¹²¹

¹¹⁷ Jellemző példa az ellentétek megnyilvánulására a kecskeméti színház pályázatának 1895-ös botránya, mikor az elsődíjas Helmer–Fellner-tervről a magyar szakemberek úgy gondolták, meg sem felel a pályázati programnak. *VL* (1895) 34. 1.

¹¹⁸ Részletes, elismerő hangvételű beszámoló a Kaliforniai Egyetem tervpályázatáról. *ÉPIP* (1900) 155, 159. Jellemző idézet a Megbízás vagy pályázat? című cikkből: „Németországban, a tervező pályázatok classicus hazájában, ahol még a kényesebb lakásbelsőket is pályáztatják (...)” *ÉPIP* (1907) 258.

¹¹⁹ Rövid, szemléletes negatív példákkal illusztrált, olvasói levelek alapján írt szerkesztőségi cikkek jelentek meg német pályázatokról: *MMÉEHÉ* (1908) 304, illetve francia pályázatokról: *MMÉEHÉ* (1908) 324.

¹²⁰ Például az Operaház pályaterveinek kiállítása az MTA-n. Czétényi Piroska – Szvoboda Gabriella: *Az Operaház. Képzőművészeti Kiadó, Budapest 1987.*

¹²¹ Például a New York palota 1892-es pályaterv kiállítása az Egylet székházában.

4.6. A PÁLYÁZATOK SZÁMA ÉS ELOSZLÁSA

A tárgyalt 30 éves periódus alatt több mint 800 pályázat kiírásáról van adatunk,¹²² melyeknek kevesebb mint egytizede külföldi. Határozott tendencia figyelhető meg az időbeliségben: átlagosan évente 30 pályázatot írtak ki, a korszak elejétől az első világháború előestéjéig folyamatos lassú növekedést láthatunk, mely drámaian megtorpant és visszafordult a világegyes kezdetével. Határozott anomália észlelhető 1899–1903 között, amikor a kiírások száma hirtelen megtizedelődik, majd ugyanilyen hirtelen visszaáll a Millennium körüli számra.¹²³ 1910-ben éri el a csúcst: ebben az évben 60 építészeti pályázatot hirdettek meg a hazai szaksajtóban. Megfigyelve a pályázatok települési eloszlását, egyértelműen szembetűnik Budapest túlsúlya, az összes kiírás több mint negyede szólt a fővárosi helyszínekre. Ez is alátámasztja, hogy bár ekkor még csak az ország lakosságának 5%-a élt Budapesten, a polgári és gazdasági fejlődés itt összpontosult. A vidéki városok pályázatkirírásainak számát érdemesebb lakosságuk arányában szemlélni, ebből következtethetünk a pályázattal elterjedtségén keresztül az egyes települések polgárosultságára is. Népeségarányosan vizsgálva a fejlettebb nagyvárosok némelyike Budapesttel azonos arányszámot mutat (Arad, Szombathely, Nagyszeben, Szolnok); egyes, kisebb városok jóval felül is múlják (Veszprém, Beszterce). A nagyvárosok közül néhány azonban egyértelműen elmarad a lakossága alapján elvárható számoktól (Debrecen, Pozsony, Hódmezővásárhely). Ennek kapcsán meg kell jegyezni, hogy a vidéki lapok tanulmányozása még tovább árnyalhatja a képet, a kutatás során eddig csak az országos szaksajtó részletes tanulmányozása történt meg.

A funkciók szerinti eloszlást vizsgálva látható, hogy kevés pályázatot hirdettek lakóépületekre, katonai objektumokra, ipari létesítményekre.¹²⁴ A lakóépületeket – jellemzően nagyvárosi bérházakat – megrendelőik leginkább közvetlen megbízással terveztették, ezekre pályázatot ritkán találunk.¹²⁵ Az érzékenyebb állami tervezési feladatokat gyakran látták el a megbízhatónak tartott minisztériumi építészek,¹²⁶ a gyártulajdonosokat pedig természetesen nem kötelezhette senki pályáztatásra. Egyértelműen az állami (közigazgatási, oktatási stb.) pályáztatások túlsúlya jellemzi

¹²² Az *ÉPIP*, az *MMÉEK*, az *MMÉEHÉ*, a *VL* és a *Vállalkozók Közlönye* számai, valamint az utóbbi évtizedek építészettörténeti szakirodalma alapján készült összesítés alapján, mely tartalmaz minden pályázatot, amelyet a vizsgált források említenek. Az esetek túlnyomó többségében a kiírás helyéről, időpontjáról és tárgyáról van adatunk, míg az eredményről, a pályatervekről jóval kevesebb információ áll rendelkezésre – azok is jellemzően inkább a nagyobb volumenű tervversenyeknél.

¹²³ A pályázatok számának ilyen mértékű hirtelen csökkenése bizonyosan az építőipar általános válságának volt a következménye, melyre a sajtó ekkoriban többször is utalt. E válságot feltételezhetően Széll Kálmán kormányának drasztikus kiadáscsökkentése okozta, amellyel a megelőző fél évtizedben a millenniumi építkezések generálta költségeket kívánták ellensúlyozni.

¹²⁴ Egy ellenpélda a kolozsvári laktanya bővítése 1891-ben. *VL* (1891) 20. 2.

¹²⁵ Üdítő kivétel Trummer János bérházának pályázata. *ÉPIP* (1905) 69.

¹²⁶ A pénzügyminisztérium tervezésére való megbízást például Fellner Sándor a miniszterrel egy vadászaton történt szóbeli megegyezés alapján kapta meg. Vadas Ferenc: *Építészettörténeti tudományos dokumentáció a Szentháromság téri volt pénzügyminisztérium épületéről*. 1998.

a kort. Az 1886-os közigazgatási reform következményeképp számos város- és megyeháza pályázatot írt ki,¹²⁷ és jelentős arányban találunk kiírásokat emlékművekre is.¹²⁸ Szintén nagyobb számban található belsőépítészeti, városépítészeti témájú,¹²⁹ illetve szakmai szervezetek által kiírt fiktív pályázatokat.¹³⁰

5. JELENTŐS PÁLYÁZATI ESEMÉNYEK 1891–1920 KÖZÖTT¹³¹

A kutatás tárgyát képező évtizedek szakmatörténeti szempontból legjelentősebb tervpályázatainak sorában elsők az Erzsébetvárosi plébániatemplom tervversenyét kell említenünk, melyet bár korábban írtak ki, eredményhirdetése szinte egybeesett Ybl mester halálhírével. E hazai, nyílt pályázat eredményét az 1890-es évtized elején még kivételesnek számító teljességgel publikálták.¹³² Átfogó képet kaphatunk mindhárom díjazott tervről, melyeken híven tükröződnek a már stíluskeverő korszakába lépő historizmus alkotói módszerének sajátosságai.¹³³ Az évtized legelején két másik reprezentatív tervverseny foglalkoztatta a szakmai közvéleményt: a kecskeméti városháza és a budapesti Iparművészeti Múzeum pályázatai, melyeken a díjazott pályamunkákat részletesen, illusztrálva mutatták be.¹³⁴ E két pályázat terveinek stílusbeli sokfélesége hű képet ad a korabeli hazai építészeti ízlés változásáról,¹³⁵ mely végül meghozta Lechner újszerű formavilágának váratlan sikerét is. A nagyszabású kormányzati középületekre kiírt versenyek mellett egy igen jelentős és a hazai építészeti közélet fokozott érdeklődését kiváltó pályázat is lezajlott 1891-ben, melyet egy külföldi magáncég, az amerikai New York Életbiztosító Társaság írt ki. A nemzetközi

¹²⁷Például a rimaszombati vármegyeháza, *ÉPIP* (1897) 38 vagy a soproni városháza, *ÉPIP* (1892) 303.

¹²⁸Például az Andrássy-szobor, *ÉPIP* (1892) 338, illetve az Ybl-szobor Budapesten, *ÉPIP* (1894) 101. A legnagyobb visszhangot kiváltó emlékműpályázat-folyam Erzsébet királyné budapesti emlékművének többfordulós tervversenye volt 1890–1920 között. Ennek részleteiről bővebben: Székely Márton – Marótyz Katalin: Erzsébet királyné budapesti emlékművének pályázatai 1890–1920. *Architectura Hungariae* 14 (2015) 2. 37–50.

¹²⁹Budapesten a volt Újépület – a későbbi Szabadság tér – területének rendezésére írta ki az Egylet 1892-es kispályázatát, *VL* (1892) 10. 3; belsőépítészeti pályázatok közül említhető például az Egylet 1894-es faburkolatú mennyezet pályázata, *ÉPIP* (1894) 97.

¹³⁰Például az Egylet 1894. évi nagypályázata: Vidéki város fürdőépülete, *ÉPIP* (1894) 148 vagy az 1906-os egyleti pályázat a Batthyány-örökmécsesre, *ÉPIP* (1906) 109.

¹³¹Vizsgált korszakunkat 1920 zárja, jelentős pályázati esemény azonban a tízes évek végéről – a történelmi körülmények miatt – nem említhető.

¹³²*ÉPIP* (1891) 49, 53, 60, 85, 97.

¹³³Az 1890-es pályázat három díjazott tervének szerzői: Steindl Imre (I. díj), Pecz Samu (II. díj) és Aigner Sándor (III. díj); pályamunkáik a templomépítészeti történetének különböző jellemző stílusait és térszervezés-típusait vonultatják föl. A megbízást végül Steindl Imre nyerte hosszaházás, kéttornyos csarnoktemplomot vizionáló tervével, mely kisebb módosításokkal 1895–1901 között épült meg. Sisa József: *Steindl Imre*, i. m. 166.

¹³⁴Kecskeméti városháza: Kolbenheyer Viktor terve: *MMÉEK* (1892) 104; Lechner–Pártos páros terve (I. díj): *MMÉEK* (1892) 165; Lang–Steinhardt páros terve: *MMÉEK* (1892) 130. Végül Lechner terve alapján készült el az épület.

¹³⁵Az első díjat és a megbízást is Lechner kapta, a múzeum 1896-ban nyílt meg. Ács Piroska: *Az Iparművészeti Múzeum palotájának építéstörténete*. Iparművészeti Múzeum, Budapest 1996.

terjeszkedést előírányzó vállalat elhatározta, hogy több európai fővárosban kíván luxusbérlőházakat építeni reklámcéllal és helyi leányvállalatuk székhelyeül. Budapest is a célvárosok közé került, ezért meghívásos pályázatot írtak ki a fővárosba tervezendő épületre.¹³⁶ A verseny azonban nem volt nemzetközi, a társaság úgy döntött, hogy meghatározó magyarországi építészeket hív meg.¹³⁷ Nyolc beérkezett pályamű elbírálása után végül a hazai építészekből álló szakmai zsűri döntését a New York-i igazgatóság jóváhagyta, a megbízást Hauszmann Alajosnak ítélve.¹³⁸ E pályázat jelentőségét mutatja az is, hogy két évvel később valamennyi pályatervét publikálták,¹³⁹ emiatt ez az általunk legrészletesebben ismert meghívásos pályázat a tárgyalt korszak első feléből. A nemzetközi háttérű projekt hazai versenyzők számára kiírt pályázata után két fővárosi beruházásra meghirdetett, nemzetközi nyílt pályázat kellett nagy visszhangot: a Központi Vásárcsarnok 1892-ben, és a két új Duna-híd 1894-ben kiírt tervversenye. A vásárcsarnok 1892 decemberi határidejére öt országból kilenc pályaterv érkezett be, végül a kétkörös szavazáson Pecz Samu terve győzött.¹⁴⁰ A budapesti Duna-hidak pályázatára 76 pályamű érkezett be, melyek között igen látványos terveket is találhatunk.¹⁴¹ A két hídra beadott pályázatokat együtt bírálták el,¹⁴² az első díjat egy Eskü téri, míg a második és harmadik díjakat egy-egy Fővám téri hídra vonatkozó terv nyerte el.¹⁴³ Az 1890-es évtized közepén az ország közvéleményét lázban tartó Ezredéves Kiállítás területrendezésére és létesítményeire is országos nyilvános pályázatokat hirdettek. Ezek közül a legnagyobb visszhangot a történelmi épülecsoport 1893/94-es versenye keltette, mely a többlépcsős tervpályázat egyik első eredményes példája volt Magyarországon.¹⁴⁴ Az emblematiszta épületegyüttes tervezésének megbízását – a Millenniumhoz méltónak tartott nemzeti egység jegyében – két pályázó: Alpár Ignác és Schickedanz Albert együtt kapta meg.¹⁴⁵ A kiállítás területén lévő városligeti tó fölé építendő hídra kiírt 1893-as pá-

¹³⁶ A programba az említett funkciókon kívül még belekerült egy kávéház az épület földszintjén, melynek az építető attrakció jellegét szánt; a pályázóktól külön belsőépítészeti részletterveket kértek ezen térsorra. Vadas Ferenc: *Tudományos dokumentáció. New York palota és kávéház*. 1995. (Forster Központ, Tervtár ltsz. 46110.) 32.

¹³⁷ Bukovics Gyula, Hauszmann Alajos, Bobula János, Freund Vilmos, Pecz Samu, Quittner Zsigmond, Ulrich Keresztély, Lang Adolf-Steinhardt László páros. Vadas Ferenc: i. m. 32.

¹³⁸ A pályázat eredménye nagy felzúdulást váltott ki, egyesek biztosra vették a verseny manipulálását, szakmailag nem megfelelőnek ítélve a győztes tervet, ellenben méltatva a nem díjazottakat. Hauszmann torony nélküli pályatervét módosítva Ulrich pályaművén lévőhöz hasonló tornyot tervezett, az építető kérésére. A palotát és a kávéházat végül 1894 októberében vehette használatban a nagyközönség. Vadas Ferenc: i. m. 42.

¹³⁹ *MMÉEK* (1892) 321; *MMÉEK* (1893) 29, 97, 193, 265, 393, 396.

¹⁴⁰ A kilenc pályázat közül négy érkezett Budapestről, illetve egy-egy Berlin, Lipcse, Szófia, Prága és Párizs városából. A bíráló bizottság titkos szavazással három első és két második díjat osztott ki.

¹⁴¹ Több díjazott és megvásárolt pályatervet közölt a szaksajtó. *MMÉEK* (1894) 329, 347, 452.

¹⁴² *VL* (1894) 30. 3.

¹⁴³ I. díj: Eisenlohr és Weigle, stuttgarti építészek terve; II. díj: Feketeházi János terve; III. díj: Gregersen és fia – Schmahl Henrik terve. *VL* (1894) 24. 2.

¹⁴⁴ Gerle János: Századfordulós stílusirányzatok. In: *Magyarország építészetének története*. Szerk.: Sisa József – Dora Wiebenson. Vince Kiadó, Budapest 1998. 250.

¹⁴⁵ A városligeti Vajdahunyadvár pályázatának történetéről bővebben: Rosch Gábor: *Alpár Ignác építésze*. Enciklopédia Kiadó, Budapest 2005. 42–58.

lyázat sajátossága volt, hogy nagy hangsúlyt fektetett a tartószerkezeti szempontokra. Ez volt az egyik első alkalom, hogy a pályázók között nevesített társtervezőként jelentek meg a szerkeszettervezők, a pályamunkák pedig részletesen kitértek a javasolt szerkezeti megoldásokra.¹⁴⁶ A századforduló éveinek virágzó templomépítkezéseire egyre nagyobb arányban alkalmaztak nyilvános pályázatot a tervek beszerzésére – követve az állami szektorban már elterjedt gyakorlatot. Budapesten a Lipótvárosba tervezett grandiózus zsinagógára hirdettek pályázatot 1899-ben, melynek pályaműveiből nagy érdeklődést kiváltó kiállítás született, de a megvalósulás elmaradt.¹⁴⁷ Hasonlóan nagy szakmai figyelem kísérte a szegedi Fogadalmi templom 1904-es pályázatát, melyen a 35 beérkezett terv közül egyiket sem ítélték elsődijásnak, a városvezetés később Schulek Frigyest¹⁴⁸ bízta meg a tervezéssel.¹⁴⁹ Az emlékművek pályázatai tárgyuk természeténél fogva mindig kiemelt figyelmet kaptak; a század első éveiben leginkább két reprezentatív fővárosi emlékmű foglalkoztatta a közvéleményt: Kossuth Lajos és Erzsébet királyné emlékművei. Párhuzamosan zajlott Kossuth Országház téren felállítandó szobrának és Kerepesi temetőbeli mauzóleumának pályázata is. Előbbi csak az 1920-as években valósult meg, a siremlék azonban Gerster Kálmán¹⁵⁰ terve nyomán 1909-re felépült.¹⁵¹ Az Erzsébet királyné nagyszabású emlékművére több fordulóban meghirdetett tervpályázatok sora jó példája az építészek és szobrászok közös munkájának, a két mesterség pályázói minden esetben párba álltak az induláskor. A tragikus emlékü királyné emlékműve a korszak egyik legjobban illusztrált pályázatfolyama, ezen tervek jelentősége messze túlmutat magán az építményen.¹⁵² A korszakban egyre fejlődő pénzügyi szervezetek folyamatosan fejlesztették épületállományukat – a magánbankok és az állami szektor is. Két igen reprezentatív épület tervpályázata zajlott le a századforduló évében, szinte párhuzamosan – a két talán legfontosabb pénzügyi középületünké: az Osztrák–Magyar (később Nemzeti) Banké és a Tőzsdepalotáé. Mindkét pályázatot a pénzügyi intézmények szinte szakértőjévé váló Alpár Ignác nyerte, s az épületek valóban az ő tervei alapján készültek el.¹⁵³ Nemcsak egyes épületek, de jelentősebb városrendezési kér-

¹⁴⁶ Az első díjat Giergl Kálmán és Korb Flóris építészek, valamint Zielinszky Szilárd mérnök terve kapta. *MMÉEK* (1895) 203.

¹⁴⁷ A beérkezett 23 terv közül az első díjat Förk (Foerk) és Schömer, a másodikat Bálint és Jámbor kapták, a harmadikat Leöffler Béla. *ÉPIP* (1899) 85.

¹⁴⁸ Schulek Frigyes (1841–1919) magyar építész.

¹⁴⁹ A II. díjat Aigner Sándor és Rainer Károly, a III. díjat Förk (Foerk) Ernő és Sándy Gyula kapták. Miután Schulek viszályt, 1912-ben Förk Ernőt bízta meg a város a tervek átdolgozásával és az építkezés művezetésével. *ÉPIP* (1912) 134.

¹⁵⁰ Gerster Kálmán (1850–1927) magyar építész.

¹⁵¹ Az 1900-ban kiírt pályázaton először a Bálint–Jámbor páros terve lett az első, de a szecessziós tervről kirobbant élénk vita folyamán végül – többek közt Kossuth fiának közbeavatkozása miatt – Gerster Kálmán és Stróbl Alajos kapták a megbízást. Az építkezés 1903–1906-ig tartott. *ÉPIP* (1910) 54.

¹⁵² A közölt nagyszabású pályaterveken végigkövethetjük a századelő építészeti stílusainak egymás mellett élését. Részletesebben: Székely Márton – Marótyz Katalin: Erzsébet királyné budapesti emlékművének pályázatai 1890–1920. *Architectura Hungariae* 14 (2015) 2. 37–50.

¹⁵³ Részletesebben lásd: Németh Nóra – Marótyz Katalin: Stíluskérdések a századfordulón – Két építészeti pályázat háttere. *Építés – Építészettudomány* 41 (2013) 3–4. 253–270.

dések megoldására is egyre gyakrabban rendeztek nyilvános pályázatot, többek közt a Gellérthegy architektonikus rendezésére¹⁵⁴ és a budapesti Szabadság tér kialakítására,¹⁵⁵ melyek nyomán később sikerült az urbanisztikai feladatokat megoldani. A huszadik század első évtizedének derekán több országos jelentőségű, nyilvános középület pályázatára került sor. Ezek közül a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár 1904-es pályázata¹⁵⁶ nyomán el is készült az épület, azonban több jelentős fővárosi pályázat eredményessége ellenére, nem valósult meg – e versenyeket a közölt pályatervek alapján vizsgálhatjuk.¹⁵⁷ A Rudas és Sáros fürdők pályázatai párhuzamosan zajlottak, és mint a Gellért-hegy lábainál található, városképi jelentőségű leendő épületek, sok tervezőt csábítottak részvételre. Az eredmény alapján második, meghívásos forduló rendeztek 4-4 pályázó számára.¹⁵⁸ Mikor a szakma által szinte egyhangúlag sikertelen épületnek tartott Földművelésügyi Minisztérium épületének felújítása napirendre került, átépítése mellett döntöttek; külön homlokzati és alaprajzi pályázatot hirdetve. A nívós pályaterveket kiállították, de az építkezés pénzhiány miatt végül elmaradt,¹⁵⁹ az épület ma is eredeti megjelenését őrzi. A kispesti munkáslakótelep elrendezésére és háztípusaira kiírt pályázat igen előremutató volt tárgyát tekintve, és ideális lefolyását is kiemelte a sajtó.¹⁶⁰ A később Wekerletelep néven felépült városrész Budapest első modern kertvárosra tett – sikeres – kísérlete is volt egyben. Az 1900-as évtizedben a nyilvános középületek esetén már egyre inkább rutinná váló pályáztatás kezdett magánépítetői körökben is jobban elterjedni,¹⁶¹ melynek jó példái a budapesti belváros banképítkezései. A Pesti Kereskedelmi Bank 1905-ben, a Belvárosi Takarékpénztár 1908-ban hirdetett tervversenyt új székház építésére.¹⁶² A háború előtti utolsó tervpályázatok közül négy nagyszabású fővárosi középület versenyt kell kiemelnünk. Közös jellemzőjük a magas színvonal – készítőik ekkor már rutinos pályázók – és a tervek stílusbeli sokszínűsége, ami a késő historizmus legutolsó szakaszától a különféle századfordulós tendenciákon át egészen a premodernig ível, gyakran egyazon tervben ötvözve mindhárom irányzat vonásait. A Nemzeti Színház 1913-as pályázatán a kor legjelesebb építészei vonultak fel, a modern elrendezésű

¹⁵⁴ *ÉPIP* (1900) 12.

¹⁵⁵ *ÉPIP* (1892) 63.

¹⁵⁶ *ÉPIP* (1904) 228.

¹⁵⁷ Például a Kultuszminisztérium monumentális palotájának 1905-ös pályázata, melyen az I. díjat Alpár Ignác kapta. *Magyar Pályázatok* (1905) 9. 1, illetve a fővárosi közkönyvtár 1911-es pályázata, ahol a Menyhért Miklós – Rerrich Béla páros lett az elsődíjas. *Magyar Építőművészet* (1911) 8. 1.

¹⁵⁸ A Sáros fürdő pályázatára 36, míg a Rudaséra 39 terv érkezett be. *ÉPIP* (1905) 294. A Rudas fürdő átépítése elmaradt, a Sáros fürdő végül Gellért fürdő néven épült meg Sebestyén Artúr és Hegedűs Ármin tervei alapján. *ÉPIP* (1918) 125.

¹⁵⁹ 20 terv érkezett be, mindkét pályázatot Töry Emil nyerte. *ÉPIP* (1907) 135.

¹⁶⁰ Palóczy Antal organikus úthálózatot vizionáló terve nyerte a I. díjat. *ÉPIP* (1908) 419.

¹⁶¹ *ÉPIP* (1907) 226.

¹⁶² A Pesti Kereskedelmi Bank versenyt Alpár Ignác nyerte, és ő is kapta a megbízást, míg a Belvárosi Takarékpénztár pályázatán három első díjat osztottak ki, de végül a megbízást Schmahl Henrik kapta – aki nem is volt az indulók között. Kelecsényi Kristóf – Torma Ágnes: Schmahl Henrik (1846–1912), egy német kőműveslegény felemelkedése a dualizmus kori Budapesten. In: *Építőművészek Ybl és Lechner korában*. Szerk.: Rozsnyai József. Terc Kiadó, Budapest 2015. 122–130.

színház legjobb megoldását keresve – az egyébként sok szakember által alkalmatlannak tartott Múzeum körüli telekre.¹⁶³ A mai Széll Kálmán térre tervezett budai zsinagóga¹⁶⁴ és a hatalmas, Rezső téri Ferenc József- emléktemplom¹⁶⁵ 1914-es pályázatai lettek a békeidők utolsó szakrális témájú tervversenyei. Míg a zsinagógánál progresszív felfogású terveket találunk, a Rezső téri templom terveire inkább a merev historizálás jellemző, a program ott ugyanis – akkoriban már igen szokatlan módon – határozottan előírta a román stílust.¹⁶⁶ Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása előtti utolsó jelentősebb, publikált eredményű pályázat a budapesti köztemetőbe tervezett krematórium volt 1916-ban.¹⁶⁷

6. ÖSSZEGRÖZÉS

Ha végigtekintünk a kiemelten publikált, illusztrált és a közvélemény érdeklődését leginkább kiváltó pályázatok során, akkor három nagy szakasz rajzolódik ki. Az első a Millenniumi Kiállítás eseményei köré csoportosuló pályázatok sora volt. Egyrészt a Kiállítás eseményeihez kapcsolódóan készültek ideiglenes és állandó épületek, másrészt a „modern” állam reprezentációját erősítő középületek megvalósítására is manifesztálódott az igény. A második időszakot, az 1896-os túlköltekezés utáni visszaesést követően – a századfordulótól az 1910-es évek elejéig tartó periódust – három épülettípus pályázatai dominálják. Elsősorban reprezentatív emlékművek, illetve nagyszabású szimbolikus középületek, másodsorban pénzüzetek, bankok – tehát magánépítetők – pályázatai fordultak elő legtöbbször. E századfordulós időszak sikeres tervpályázatainak eredményeképpen több – máig fennálló – országos jelentőségű középület valósult meg.¹⁶⁸ A harmadik szakasz, az I. világháború előtti utolsó évek nagyszabású tervversenyei sikeresek voltak, az addiginál is nagyobb közfigyelmet és sajtónyilvánosságot kaptak,¹⁶⁹ a háborús körülmények miatt végül az épületek nem valósulhattak meg. E pályázatok építészettörténeti jelentősége abban áll, hogy pusztán terv formában is jól jellemzik koruk építészetének fejlettségét.

Általánosságban elmondható, hogy a hazai építészeti közélet által mindvégig kiemelten kezelt pályázati intézmény a tárgyalt korszak alatt jelenősen fejlődött, a kiírt pályázatok száma – a gazdasági körülményeknek nagyban kiszolgáltatva – nőtt.

¹⁶³ Az I. díjat Medgyaszay István terve nyerte. *MÉM* (1913) 1. 2.

¹⁶⁴ Löffler Béla nyerte az I. díjat, de kivitelre nem alkalmasnak, csak „az alapeszmét magában foglalónak” minősítették. *ÉPIP* (1914) 57.

¹⁶⁵ I. díj: Lechner Ödön, II. díj: Kauszer József, III. díj: Takách és Tornallyay, IV. díj: Foerk Ernő. Megvétel: Hoffhauser Antal és Wiesner Emil tervei. *MÉM* (1914) 3. 31.

¹⁶⁶ *MÉM* (1914) 3. 1.

¹⁶⁷ I. díj: Hikisch Rezső, II. díj: Reisner Imre, III. díj: Balogh Lóránd. *MÉM* (1916) 7–8. 1.

¹⁶⁸ Mint például a Tözsdepalota és a Pesti Kereskedelmi Bank (Alpár Ignác), a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (Giergl Kálmán – Korb Flóris), Kossuth Lajos mauzóleuma (Gerster Kálmán), vagy a Belvárosi Takarékpénztár (Schmahl Henrik).

¹⁶⁹ Magyar Vilmos szerkesztésében külön album formában kiadták a Nemzeti Színház pályatervének gyűjteményét. *ÉPIP* (1913) 33.

A pályázatok létjogosultsága megkérdőjelezhetetlenné vált, eljárásrendje pedig megszilárdult. A visszatérő botrányok ellenére az építészeti tervpályázat hazánkban – mint intézmény és mint kulturális jelenség – nagy lépést tett előre. Számos esetben bizonyíthatóan sikerült közelebb kerülni a modern pályázat eszmeiségéhez, amelyben nem pusztán a feladatnak leginkább megfelelő terv/tervező és a legmegépíthetőbb terv kiválasztása a cél, hanem az eredmény minél szélesebb körű nyilvánossága és a később hasznosítható tanulságok levonása, közzététele – és ezáltal az építészet fejlődésének segítése.

IRODALOM

- Ács Piroska: *Az Iparművészeti Múzeum palotájának építéstörténete*. Iparművészeti Múzeum, Budapest 1996.
- Baku Eszter – Csernus Éva: A Magyar Építőművészek Szövetségének története 1902–1948 között. *Építés – Építészettudomány* 40 (2012) 1. 113–134.
- Bauer Henrik: Építészeti tervversenyek. *MMÉEK* (1891) 52.
- Bibó István: Pollack Mihály Országháza-terve. *Művészettörténeti Értesítő* 22 (1973) 22–36.
- Borsa Miklós – Tolnay Pál: *Az ismeretlen Operaház*. Műszaki Kiadó, Budapest 1984.
- Chamostra, Walter M.: *Wettbewerbsordnung Architektur*. BIK-Verlags-Ges.m.b.H, Wien 2010.
- Czétényi Piroska – Szvoboda Gabriella: *Az Operaház*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest 1987.
- Estók János: *A városligeti Vajdahunyadvár*. Kreatéka Kft., Budapest 2007.
- Gábor Eszter: A lipótvárosi zsinagóga pályázata – Meg nem épült Budapest. *Budapesti Negyed* 6 (1998) 1. 5–47.
- Gáll Imre: *A budapesti Duna-hidak*. Műszaki Kiadó, Budapest 1984.
- Gerle János: Az 1912–13-as Nemzeti Színház pályázatról. *Magyar Építőművészet* 34 (1985) 4. 53–55.
- Gerle János: Századfordulós stílusirányzatok. In: *Magyarország építészetének története*. Szerk.: Sisa József – Dora Wiebenson. Vince Kiadó, Budapest 1998.
- Hajnóczy Gábor: Nemzeti építészettünk stíluskérdései az Akadémia székházára kiírt pályázat körüli vitában. *Építés – Építészettudomány* 17 (1985) 1–2. 81–98.
- Hajós György: Buda-Pest város rendezési tervpályázata 1871-ből. In: *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*. 1996. 117–120.
- Kalmár Miklós: *Az építészeti története. Historizmus Századforduló*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2001.
- Kelecsényi Kristóf – Torma Ágnes: Schmahl Henrik (1846–1912), egy német kőműveslegény felemelkedése a dualizmus kori Budapesten. In: *Építőművészek Ybl és Lechner korában*. Szerk.: Rozsnyai József. Terc Kiadó, Budapest 2015.
- Kemény Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*. Osiris Kiadó, Budapest 2015.
- Komárik Dénes: Az 1844-es Pesti Országháza tervpályázat. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 19 (1972) 251–281.
- Komárik Dénes: Az 1861-es ideiglenes országháza tervpályázat. In: *Az ország háza. Buda-pesti országháza tervek 1784–1884*. Szerk.: Gábor Eszter – Verő Mária. Szépművészeti Múzeum, Budapest 2000. 105–125.
- Lakatos Mihály – Mészáros L. Edgár – Óriás Zoltán (szerk.): *Az 50 éves Vállalkozók Lapja jubileumi albuma. A magyar építőművészet és építőipar 50 éve*. Vállalkozók Lapja, Budapest 1930.
- Mace, Angela: *Architecture in manuscript, 1601–1996. A Guide to the British Library Manuscripts and Archives Collection*. Mansell 1998.
- Marótyz Katalin: 150 éve született Alpár Ignác. *Architectura Hungariae* 8 (2005) 1.
- Marótyz Katalin: *Wéber Antal építésze a magyar historizmusban*. Terc Kiadó, Budapest 2009.

- Marótzky Katalin: Ybl Miklós és az építészeti közélet – pályázatok a Magyar Mérnök- és Építészegyletben. *Ars Hungarica* 40 (2014) 4. 489–496.
- Mattie, Erik – De Jong, Ceres (edit): *Architectural competitions 1792–today*. Benedikt Taschen, Köln 1994.
- Németh Nóra – Marótzky Katalin: A századforduló két legfontosabb építészeti pályázata, és sajtója I. *Architectura Hungariae* 10 (2011) 4.
- Németh Nóra – Marótzky Katalin: A századforduló két legfontosabb építészeti pályázata, és sajtója II. *Architectura Hungariae* 10 (2011) 4.
- Németh Nóra – Marótzky Katalin: Stíluskérdések a századfordulón – Két építészeti pályázat háttere. *Építés – Építészettudomány* 41 (2013) 3–4. 253–270.
- Rosch Gábor: *Alpár Ignác építészete*. Enciklopédia Kiadó, Budapest 2005.
- Sisa József: *Steindl Imre*. Holnap Kiadó, Budapest 2005.
- Sterk János (szerk.): *Magyar Építőművészeti Pályázatok*. Kosmos műintézet, Budapest 1894/95.
- Vadas Ferenc: *Tudományos dokumentáció. New York palota és kávéház*. 1995. (Forster Központ, Tervtár ltsz. 46110.)
- Vadas Ferenc: *Építészettörténeti tudományos dokumentáció a Szentháromság téri volt pénzügyminisztérium épületéről*. 1998.
- Verő Mária – Gábor Eszter (szerk.): *Az ország háza: Buda-Pesti Országháza-tervek 1784–1884*. Szépművészeti Múzeum, Budapest 2000.

THE DESIGN COMPETITION AS A PHENOMENON IN HUNGARIAN LATE HISTORICIST ARCHITECTURE

Summary

The history of the design competitions in Hungary started in the middle of the 19th century, and it evolved until the First World War. The significant competitions around 1867 have been already researched but only some of the events during the age of late historicism have been analyzed so far. The purpose of our paper is to summarize the history of the design competitions from Miklos Ybl's death to the First World War. The primary resource of our research was the architectural press of the period. We collected the competition-related news and articles between 1890 and 1920 to demonstrate the tendencies and to analyze the major competitions of the era. In the first years of the 20th century reproduction technologies were rapidly developing, therefore we know a great amount of unbuilt proposal plans. These documents can make our knowledge more detailed about the turn of the century architecture besides the built plans and edifices. The first advocacy organization of architects in Hungary was the Association of Hungarian Engineers and Architects. From its foundation in 1867 until the dissolution in 1944 this association was always very much concerned about the matter of the open architectural design competitions. There are several documents subscribed by them that are very conducive to study, in order to understand the architectural thinking of the period.

Keywords: Historicism, late Historicism, design competition, architectural competition, turn of the century, second half of 19th century, Association of Hungarian Engineers and Architects